

MARZENA JELENIEWSKA*

ROSARIUM IN L'HAY-LES-ROSES – TESTIMONY OF THE CONTEMPORARY STANDING OF ROSE GARDENS FROM THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURY

ROSARIUM W L'HAY-LES-ROSES ŚWIADECTWEM WSPÓŁCZESNEJ RANGI OGRODÓW RÓŻANYCH PRZEŁOMU XIX I XX WIEKU

Abstract

Since the Middle Ages, the name rose gardens has been used in reference to gardens where roses were grown. However, they began to thrive at the turn of the 19th century when rose growing developed significantly, and as a result many new rose varieties were created. These began to be widely introduced into gardens. Usually they were found in public gardens and parks. Roses were exhibited due to the variety of their forms and the habit of the shrubs as well as the colour and scent of the flowers. The first rosariums were established in France and Germany. One of the most important examples of horticultural art is the oldest rosarium Roseraie du Val-de-Marne in l'Hay-les-Roses near Paris. It was designed by Édouard André and commissioned by Jules Gravereaux, who was a great lover of roses. It was a breakthrough moment in the history of gardens, because a garden dedicated chiefly to roses was established.

Keywords: *rose, history of the use of rose, Rose garden, l'Hay-les-Roses, roses competitions*

Streszczenie

Już od średniowiecza ogrodami różanymi zwano te, w których uprawiano róże. Jednak ich szczególny rozkwit nastąpił na przełomie XIX i XX wieku, kiedy znacząco rozwinęła się hodowla róż. Powstało wtedy wiele nowych odmian, które zaczęto masowo wprowadzać do ogrodów. Znalazło to swój wyraz zwłaszcza w ogrodach i parkach publicznych. Róże eksponowano ze względu na różnorodność formy i pokrój krzewów, barwę oraz zapach kwiatów. Pierwsze rosaria powstały na terenie Francji i Niemiec. Jednym z najważniejszych przykładów w sztuce ogrodowej jest najstarsze rosarium Roseraie du Val-de-Marne w l'Hay-les-Roses pod Paryżem. Powstało według projektu Édouarda François André, na zlecenie wielkiego miłośnika róż Juliusza Gravereaux. To moment przełomowy w historii ogrodów, gdyż powstaje ogród poświęcony głównie różom.

Słowa kluczowe: *róża, historia stosowania róży, rosarium, l'Hay-les-Roses, konkurs róż*

* MSc Eng. Marzena Jeleniewska, Department of Green Areas and Landscape Architecture, Poznań University of Life Sciences.

1. INTRODUCTION

In the history of horticultural art there are plants and forms which have been used with pleasure since the dawn of history. There are also others which are in fashion for some time and then their popularity drops. What does the situation of the rose and rosariums, which are specialised gardens, look like? The rose is a timeless plant, which gardeners used during all historical periods. It has rich symbolism; the rose theme appears in architecture. This plant is deeply rooted in European tradition and culture. The rose was appreciated in ancient times; in the Middle Ages it was a plant with complicated symbolism. Later it was used in Renaissance, Baroque and scenic gardens, but its prime was in the late 19th century when the first rosariums were established. The rose became a valuable and extremely popular plant. Different varieties of roses were collected. It was used for more or less complicated arrangements in private and public gardens. In botanical gardens and parks there were rose collections which grouped botanical varieties, whereas in specialist gardens the diversity of rose shrubs was exhibited. The rose gardens which were formed in this manner are a kind of a theme garden. The rose garden is an example of a monoculture garden, whose name derives from the generic name of the rose. There are few plants with gardens dedicated especially to them, so this fact is an additional proof of the unique character of such gardens. A rosarium often became the showpiece of a park. There were competitions and exhibitions organised to attract tourists and lovers of roses. There were rosarian societies established and there were publications which maintained the popularity of roses.

The rose (Latin *rosa*, French *Rosier* (shrub), *rose* (flower), German *Rose*, Italian *rosa*)¹ is often called the queen of flowers, which results from its decorative values and symbolic significance. The rose is also a decorative flower of very high aesthetic value. At present there are about 25,000 varieties which differ in habit, size, form, the colour and smell of flowers as well as thorns, leaves and fruit.

The rose is a plant with rich symbolism and emblematic significance. The whole variety of meanings and ambiguity appears in many cultures, regions, traditions ranging from antiquity to contemporary times. It is a symbol of indestructibility, virtue and mystery. In ancient times the rose was believed to be Aphrodite's flower. On the other hand, another myth says that red roses grew from the blood shed by Adonis when he had been injured by a wild boar. The island of Rhodes in the Aegean Sea owes its name to the rose flowers which are grown there².

According to one of the legends, the rose was created in the ancient world when Venus was born. Therefore it symbolised pride and love. During feasts the Romans would hang the rose of silence on the dining hall ceiling, which was supposed to remind feasters of refraining from talking about those who were absent. The rose was also a symbol of mystery, because to speak *sub rosa* meant to tell somebody a secret. However, the rose was mostly related with Christianity as it symbolised resurrection after death. Therefore, it used to be laid on graves. Since the Middle Ages burial places were called rose gardens and the holidays related with remembrance and cult of the dead were called rosariums. The community of the saved in heaven was also compared to a rosarium and it was called the *sanctorum rosarium*. In the Middle

¹ M. Siewniak, A. Miłkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, RYTM, Warszawa 1998, 224.

² W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1990, 361-364.

Ages the rose was a symbol of eternity and heaven. Therefore, the Mother of God gave a rose flower to the children who were about to die.

The rose was usually connected with the cult of Blessed Virgin Mary, who in many Latin hymns was called the rose – *rosa*, *rosa speciosa*, *rosa coeli*, *rosa mystica*, but she was also called *peccatorum medicina*, i.e. a remedy for sinners, as Pope Innocent III called her in his hymn. Many legends say that in paradise roses did not have thorns. They only appeared on them after the fall of man so that he would remember that they bring pleasure and sorrow. That is why Mary, who was conceived without original sin, was called the rose without thorns: *rosa spina carens*. The Virgin Mary is often depicted in a rose garden, which is related with the belief that the rose is the most beautiful of all flowers and Mary is the most beautiful of all women. In the Middle Ages prayer was often identified with spiritual flowers and roses were identified with the rosary. Praying the rosary, which is often called the rose wreath, was a symbol of giving roses to the Blessed Virgin Mary. Roses were valuable Marian plants and red rose petals symbolised martyrs' blood³.

The symbolic significance of the rose referred to four elements. By nature it could symbolise getting rid of vice; by form it could be a symbol of love; the white colour was a symbol of purity and the red symbolised not only suffering but also modesty and patience. The purple rose refers to Christ's blood which He shed in the Passion. The red rose symbolised martyrs and as the rose expresses passion, by planting roses we express compassion in our bodies and souls. On the other hand, the Deity in Christ is compared to the scent of roses⁴.

In Christianity roses were attributed to saints. In iconography Dorothy and Elizabeth were depicted with a basket of roses and five rose petals symbolised Christ's wounds. The mediaeval symbolism of roses was particularly common in France⁵.

Different symbolism is attributed to individual roses. The rose is considered to be the queen of flowers and is often identified with beauty. The Damask rose (*R. damascena*) is a symbol of incessant beauty, whereas the China rose (*R. chinensis*) is a symbol of eternal beauty and the musk rose (*R. moschata*) is a symbol of joyful beauty. As mentioned previously, this flower is often associated with love. The Provence rose (*Rosa x centifolia*) is considered to be a symbol of love, whereas the old moss cabbage rose buds (*Rosa x centifolia* 'Muscosa') symbolise fidelity in love. The French rose 'Rosa Mundi' (*R. gallica*) 'Versicolor' symbolises diversity, whereas the dog rose (*R. canina*) symbolises modesty and joy combined with pain. When we hand over a yellow rose (*R. foetida*), we confess that we find the person who receives the rose wonderful in all aspects⁶. Roses are still a symbol of success in life, especially in love⁷.

³ P. Hobhouse, *Historia ogrodów*, Arkady, Warszawa 2005, 104.

⁴ S. Kobieliński, *Florarium christianum. Symbolika roślin – chrześcijańska starożytność i średniowiecze*, Wydawnictwo Benedyktynów, Kraków 2006, 184-189.

⁵ M. Siewniak, A. Miłkowska, *Tezaurus...*, 224.

⁶ R. Markley, *Róże. Poradnik praktyczny*, Diogenes, Warszawa 2000, 8.

⁷ M. Siewniak, A. Miłkowska, *Tezaurus...*, 224.

2. TERMINOLOGY AND THE STATE OF RESEARCH

This article discusses the oldest rosarium⁸ in the world – Roseraie du Val-de-Marne in l'Hay- les-Roses, which is situated about 10 km away from the capital of France. As Siewniak & Mitkowska (1998) define, the rose garden⁹ is one where roses are grown. At the turn of the 19th century there was a considerable development in rose growing and in consequence a large number of new varieties were developed and began to be widely introduced into gardens. Roses were exhibited due to the variety of their forms and the habit of the shrubs as well as the colour and scent of the flowers. Therefore special gardens where roses were grown began to appear. These were called rose gardens or rosariums and their main role was to provide decoration and to increase aesthetic values. However, apart from the decorativeness they were also supposed to be places for teaching, growing and research. Majdecki defines gardens which combine wild roses and a collection of garden cultivars as rosariums. Usually these are independent spatial establishments (the Szczecin rosarium) or separate parts of larger public parks (Bagatelle Park in Paris), parts of exhibitions or flower exhibitions, but they are rarely found in botanic gardens¹⁰.

The names used in this article – *rose garden* or *rosarium* (French: *rosarium* or *rosearaie*, German: *Rosarium* or *Rosengarten*, Italian: *giardino di rose* or *roseto*) – refer to the garden or its separate section where numerous varieties of roses are grown and exhibited. The main function of such a complex is to exhibit rose shrubs and their diversity at the time of florescence. These establishments usually become a collection of numerous varieties. This term also refers to the facilities which have been established since the 19th century. The backyard gardens where roses are grown due to their aesthetic value are also named rose gardens. They have different forms. Rose gardens are an example of a monoculture garden where roses are grown in flowerbeds. The regular form is a characteristic compositional element of these facilities, which are usually established on a square or circular plan. This form of the garden derives from the mediaeval tradition of *hortus conclusus*¹¹, where roses were an important decorative motif and additionally they were related with the Marian cult. Rose flowerbeds were the main element of the garden. They were often enriched with garden furniture – pergolas or trellises on which climbing forms of roses were exhibited¹².

There are different classifications of roses. Due to the fact that the *Rosa* L. genus has a large number of species which clearly differ in their appearance it is very complicated to classify them. However, in this article the specialist terminology concerning roses is limited to their classification according to utility groups: large-flowered roses – hybrid tea roses, nostalgic roses, multiflora roses – bedding roses, climbing roses – park, groundcovers, miniature – dwarf roses, wild – natural roses, based on the division by Helena Wiśniewska-Grzeszkiewicz¹³. The botanical classification

⁸ Currently, the author is doing research and analysis work for her doctoral dissertation on the subject of rose gardens.

⁹ M. Siewniak, A. Mitkowska, *Tezaurus...*, 224.

¹⁰ L. Majdecki, *Historia ogrodów*, vol. II, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, 446.

¹¹ A. Böhm, A. Zachariasz, *Architektura krajobrazu i sztuka ogrodowa. Ilustrowany słownik angielsko-polski*, Vol. II, Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, Warszawa 2000, 202.

¹² M. Siewniak, A. Mitkowska, *Tezaurus...*, 224.

¹³ H. Wiśniewska-Grzeszkiewicz, *Róże w ogrodzie*, Warszawa 2009.

of roses is very complex. Therefore, roses were classified according to the external traits of shrubs, e.g. the height of shrubs, growth intensity, fullness and shape of the flower and the usefulness for different purposes, both decorative and utility purposes, so the classification concerns the utility groups of roses.

3. ROSARIUMS IN THE 19TH AND 20TH CENTURY

In the 19th century Chinese varieties of roses were brought to Europe, but they were barely resistant to low temperatures. Therefore European and Chinese roses were crossbred. These were hybrid perpetual roses with recurrent blooming and tea roses with tea-coloured flowers. Another important moment was the time (before 1868) when a multiflora rose (*Rosa multiflora*) was brought from Japan to Europe and polyantha – miniature multi-flowered roses with extended blooming were selected¹⁴.

For long years roses were placed in green spaces and rose collections were gathered in botanic gardens, but these collections consisted mainly of botanic forms and species. Only at the turn of the 19th century when there was very big development in rose growing did proper rosariums begin to be established, where wild and garden varieties of roses were collected. Usually these were spatial establishments were located independently of botanical gardens¹⁵.

Over the years rosariums changed, and there were three stages in these changes. The main premise of the first rosariums was to exhibit the largest possible number of as many varieties of roses as possible. One could say that these gardens were a 'botanical corner', where roses were exhibited in oblong plots surrounded with box hedges. They were arranged along straight lines so that the shrubs which were planted there could be well visible to visitors. During the interwar period there was a considerable difference in the design of rosariums. They began to assume the form of complicated spatial arrangements, where roses were grouped in colonies on a lawn or in larger oblong flowerbeds. The main idea of this grouping was to achieve a much better visual effect to attract visitors. The rose garden was no longer a botanical collection of roses. It became a decorative garden and roses grouped in colonies on a lawn resulted in better artistic effect due to the impression of colourful rose flowers on green grass. The last stage definitely changed the composition of rosariums. The leitmotif was freedom and naturalness, which contrasted with the geometrical composition that had been used so far, which was typical of the French or Italian style. The rose garden was supposed to be decorative and to exhibit a limited number of rose varieties in the most natural way so that the visitor would have the impression that the garden was formed without man's interference with the surrounding landscape¹⁶. Contemporary rosarium design solutions are definitely different from earlier ones and new design tendencies are perfectly reflected by the rosariums in Tête-d'Or city park in Lyon, France or in General Jerzy Ziętek Province Culture and Recreation Park in Chorzów, Poland, where roses are exhibited in characteristic plots, which are similar in shape to a honeycomb¹⁷.

¹⁴ M. Siewniak, A. Miłkowska, *Tezaurus...*, 224.

¹⁵ L. Majdecki, *Historia ogrodów...*, 441-443.

¹⁶ S. Bernatt, *Ogrody różane wczoraj i dziś*, Rocznik Polskiego Towarzystwa Miłośników Róż, PWRiL, Warszawa 1967, 91-96.

¹⁷ L. Majdecki, *Historia ogrodów...*, 446.

4. THE FIRST ROSE GARDEN IN THE WORLD – THE L'HAY-LES-ROSES ROSARIUM

When Jules Gravereaux bought an eleven-hectare estate in the village of l'Hay-les-Roses, 760 people lived there. Their main source of income was agriculture, but there were also plant nurseries. Gravereaux decided to devote his time to his interest in gardening, especially in roses. In the estate he had just bought there were an English landscape park, a chapel, adjacent areas and buildings, and a one-hectare vegetable garden. It was an area which would soon be transformed into a rose garden – a green theatre where rose collections would be exhibited. When Gravereaux started collecting, studying and crossbreeding roses in 1894, he managed to gather all the roses which were known at the time. He collected them in small square plots in the vegetable garden.

In 1899 Gravereaux managed to gather a collection of 1600 varieties. When he enlarged his collection, he decided to create a special garden where he could exhibit his specimens. Therefore, he commissioned Édouard François André, a well-known landscape architect and practising botanist to create the first rose garden in the world, and so a new garden style was developed. A rose garden named 'The Rose Lover's Garden' was created on a triangular plan in an area of 2,320 m². It was surrounded with tunnels – pergolas and a trellis, which was called the cradle of roses. Metal and stone statues and vases and other items of garden furniture were important details. In the centre of the garden a private collection of roses grown by Jules Gravereaux was exhibited. He continued extending his collection, which included more than 4000 varieties in 1902. Therefore, he enlarged the rosarium, leaving 'The Rose Lover's Garden' unchanged. He introduced the new collection in the outermost parcel of the vegetable garden as an extensive plot shaped as an open pair of dividers. Similarly to the first part, it was geometrically arranged, but it was a collection of botanical varieties which were distributed according to the classification of roses developed by François Crépin – a Belgian botanist who divided all wild roses into 16 sections according to their external (morphological) traits, selecting a particular rose species as a standard type for each section. He included all the roses which were the most similar to the species set as a standard type of the wild rose variety¹⁸. In the new parcel the rural style was prevalent. There were thatched porches, wooden props from unbarked pegs and wells. The world's first rosarium, which was established as early as 1902, became a rose garden – a rose collection. Therefore the garden was called 'The Collector's Garden'.

The rosarium was a place for family meetings. However, when Jules Gravereaux encountered the humanist society Rosati, which had been established in the late 18th century to venerate roses, the woman and love, he became a member. He realised that one day the society might like to perform in the rosarium, but there was no suitable place in the garden which was adapted to the needs of a performance of such a versatile society. Therefore he decided to prepare a special corner. In 1906 he established the Rose Theatre, where its inauguration was combined with a Rosati performance. The theatre was built on a lyre-shaped plan in the southern part of the vegetable garden, at the end of the rose garden, in the surroundings of conspicuous *Sophora* sp. trees. The theatre consisted of benches for the audience, which made the amphitheatre and stage, and a place for the orchestra and prompter on the lawn. In the background of the stage there was a semi-circular colonnade

¹⁸ L. Vecera, *Mały atlas róż*, PWRiL, Warsaw 1974, 14-15.

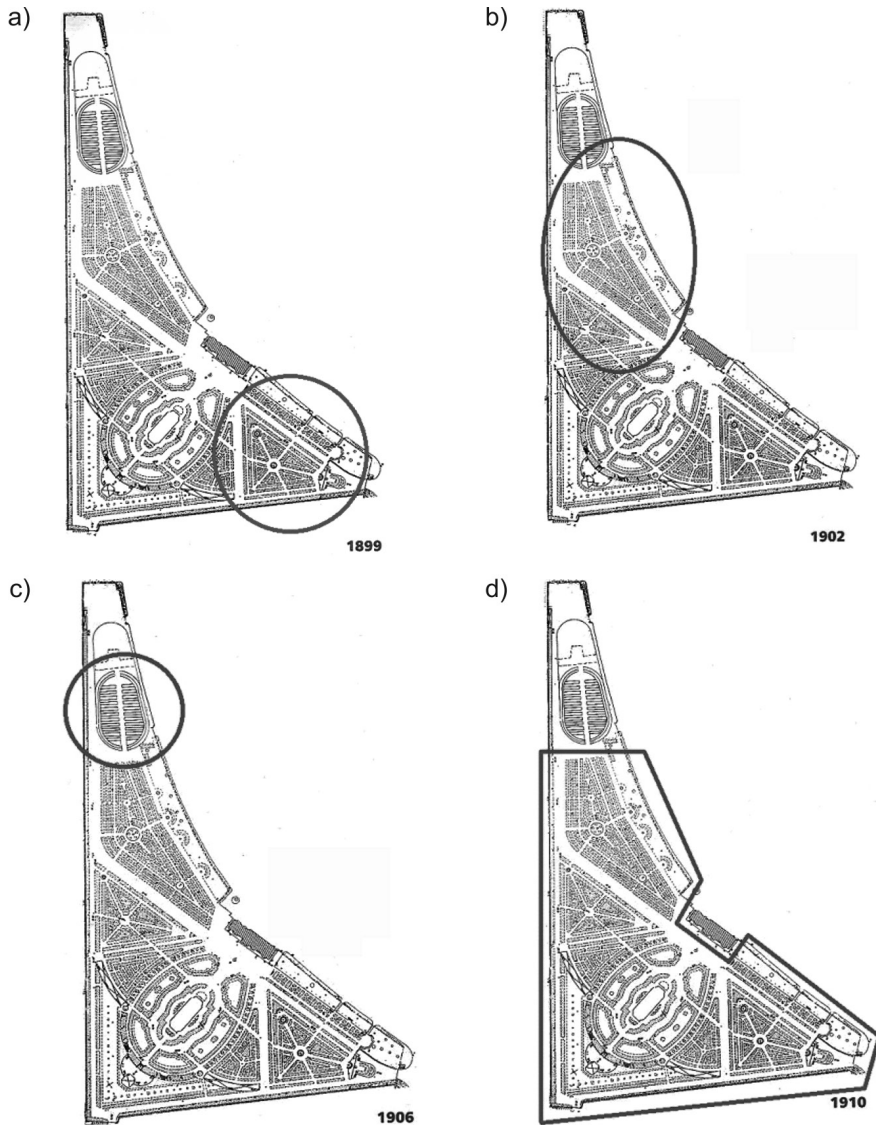
styled similarly to the Petit Trianon – a small chateaux in Versailles. The Rose Theatre with its abundant vegetation, lawns, rose flowerbeds, and roses in vases became the site for prestigious open-air performances for people related with politics and art. As a result of these transformations another part of the garden was created, namely 'The World Garden – Rose Theatre'.

The final form of the rosarium, which can still be seen today, was developed in 1910. It is called the 'Theme Garden'. So far Jules Gravereaux had been presenting the richness of the rose and he had been collecting, studying and creating roses, but there came a moment when creating new varieties stopped being the most important thing for him. He became interested in the history of the rose. In 1910 the results of his collection were presented in the rosarium. He started collecting everything that was related to the rose and could be found in literature and art. And so his son, Henri Gravereaux, drew up a new design for the rosarium to guarantee mutual penetration between the existing sections, i.e. 'The Rose Lover's Garden', 'The Collector's Garden' and 'The Rose Theatre'. He distributed the whole collection in the entire area of the former vegetable garden again. As a result, the rosarium became 'The Theme Garden' related to the rose. It told the history, geography and stages of development of the rose. It was like an open book, where each of the 12 paths was a chapter. There were 12 theme gardens – collections in an area of 1.5 ha. The central axis ran from the pavilion eastwards of the rosarium, whose composition was symmetrical to the axis. In both parts of the rosarium the arrangement of the composition was retained, but the proportions were different. The pavilion was situated in the central part of the facility, which was called 'The Most Beautiful Roses'. It included a reservoir, plots with roses, a pergola and roses in chests. In the southern part of the garden old varieties of roses were exhibited, whereas in the northern part new, modern varieties could be found. Items of garden furniture, such as pergolas and benches played an important role in the facility. As a result of the transformations made by Henri Gravereaux there was a garden which retained the compositional arrangement of the facility designed by his father and the landscape architect André. There were only changes in the layout of the plots with individual varieties of roses. In consequence there was a garden where the visitor could travel in space and time, with a panorama of the evolution of the rose. It was a garden of all the colours, forms and scents of roses.

The private garden, where the rosarium was created by the great French architect, simultaneously became an exhibition of an abundant collection of roses gathered by a gardener, theoretician and practitioner. Jules Gravereaux became a well-known expert on roses. He became the President of the Rose Section in the French National Association of Gardeners. Since 1916 he had been a qualified rodologist.

When the Gravereaux family sold the estate in 1937, it was taken over by the Seine Department (Département de la Seine) and since that moment it gradually became a public rosarium. When the Val-de-Marne Department (Département du Val-de-Marne) was established in 1968, it took responsibility for the rosarium and organised restoration work so that the rose garden would be presented in the best possible way.

In the beginning Gravereaux's rose collection was very rich not only due to the owner's contact with botanical gardens all over the world but also due to his contact with other rose growers, especially from France, who were in the vast majority at the time. However, from 1926 on there were financial problems. Unfortunately, this situation could be seen in the rosarium, which began to decline. As a result about 200 varieties, which were chiefly hybrids, had been lost by 1945. It was mainly large

III. 1. The rose garden in: a) 1899, b) 1902, c) 1906, d) 1910 (edited by M. Jeleniewska)

II. 1. Ogród różany w: a) 1899, b) 1902, c) 1906, d) 1910 (oprac. M. Jeleniewska)

roses, which Gravereaux introduced after 1903, that were lost due to the failure to provide proper care. However, the French rose (*Rosa gallica*) collection was well preserved. In spite of considerable loss the rosarium is still the only facility with such a precious collection of roses. The collection includes varieties which cannot be purchased at present. 85% of the roses are varieties developed before 1950. Thus today the rosarium is a conservatory of old varieties of roses of growers from

all over the world. In 1990 the Friends of the Roseraie du Val-de-Marne Association (L'association des Amis de la Roseraie du Val-de-Marne) was established. Its main goal is to promote the rose among specialists and amateurs, acquire knowledge about the rosarium and to conserve and protect the facility.

5. THEME SECTORS AS A PRESENTATION OF THE ROSE EVOLUTION

At present the rosarium occupies an area of 1.7 ha, where 35,000 roses of 3,300 varieties are exhibited, including 185 botanical varieties. Box borders run along a total length of 5 km, garden furniture, such as pergolas and trellises which additionally show the diversity of forms of rose shrubs and numerous sculptures and fountains are important compositional elements. Today the rosarium exhibits roses in 13 theme sectors, 12 of which were preserved from the 1910 design. The 13th sector was introduced for future generations as a parcel exhibiting current rose growing achievements. It is particularly important for future generations for whom current rose growing novelties will be another stage in the history of the rose. The main task of the rosarium is to make a chronological presentation of the evolution of the rose, from old to current species.

III. 2. Rose garden, l'Hay-les-Roses (photo by M. Jeleniewska)

II. 2. Rosarium, l'Hay-les-Roses (fot. M. Jeleniewska)

There are 13 rose collections in one garden. The Botanical Rose Avenue (*L'allée des rosiers botaniques*) is the section where botanical roses are exhibited, which are also known as wild growing roses (*R. canina*). The Large-Flowered Roses – Hybrid Tea Avenue (*L'allée des roses thé*) contains old rose varieties from the 19th century. In contrast to contemporary tea roses they are very sensitive to frost. That is why they

III. 3. Rose garden, l'Hay-les-Roses (photo by M. Jeleniewska)

II. 3. Rosarium, l'Hay-les-Roses (fot. M. Jeleniewska)

were planted along the wall in a very sunlit location. The 'Madame Constant Soupert' rose is a noteworthy flower exhibited in that section. The Modern Foreign Rose Garden (*Le jardin des roses étrangères modernes*) is the place where garden rose varieties of the largest English, German, Belgian and North American growers are exhibited. It is a collection of large-flowered roses which is enriched with new varieties every year. The Modern French Rose Garden (*Le Jardin des roses françaises modernes*) is the sector presenting new rose varieties from the largest French growers. Roses are exhibited around the 'Temple of Love' (*Temple de l'Amour*), which is the oldest part of the rosarium. The following roses decorate this section: *Adam*, *Cosmos*, *Gaston Lenôtre*, *Chartreuse de Parme*, *Persane*, *Coraline*, *Pénélope*, *Cabaret*, *Poker*, *Sourire d'enfant*. Mrs Gravereaux's Rosarium (*La roseraie de Madame Gravereaux*), is a collection featuring modern roses grown by amateurs. The Malmaison Rose Avenue (*L'allée des roses de la Malmaison*) is a collection of roses which the first wife of Napoleon I created in her estate in Malmaison in the 19th century. The collection includes such roses as: *Aimable Amie*, *Belle Aurore*, *Cuisse de Nymphe émue*, *Chapeau de Napoléon*, *Passe velours*. The Old Horticultural Rose Garden (*Le Jardin des roses horticoles anciennes*) presents rose varieties bred between 1850 and 1940, such as: *Dorothy Perkins*, *Aglaia*, *Mlle Cécile Brenner*. The Flowerbed Rose Avenue (*L'allée des rosiers pimprenelle*) is a collection of large-sized flowerbed roses with delicate foliage, e.g. *pimpinellifolia* rose, *Double Pink Eden*. The History-of-the-Rose Avenue (*L'allée de l'histoire de la rose*) is a chronological selection of the most important rose varieties which show the history of the development of the *Rosa* genus: *R. canina*, *R. gallica*, *R. moschata*, *R. damascena*, *R. centifolia*. The Old Rose Garden (*Le jardin des roses galliques*) is a collection of historical French roses, which were the only known rose species in Europe until the 17th century: *R. centifolia*, *R. damascena*. The Asian Rose Garden is a garden with a collection of roses from China, Japan, India, e.g. *R. faetida*

III. 4. Pond in Rose garden, l'Hay-les-Roses (photo by M. Jeleniewska)

II. 4. Zbiornik wodny w rosarium, l'Hay-les-Roses (fot. M. Jeleniewska)

III. 5. "Temple de l' Amour" Rose garden, l'Hay-les-Roses (photo by M. Jeleniewska)

II. 5. „Temple de l' Amour” Rosarium, l'Hay-les-Roses (fot. M. Jeleniewska)

bicolor. The Decorative Rosarium (*La roseraie decorative*) is the part of the rosarium that dates back to 1910. It is called 'The Most Beautiful Rose Garden', where roses are exhibited around a reservoir and climbing forms of roses can be admired on trellises, e.g. *Alexandre Girault*, *Paul's Scarlet Climber*, *Mme Raymond Poincare*. The Rough Rose Avenue (*L'allée des rosiers rugueux*) is a collection of the offspring

of the rugosa rose (*R. rugosa*). These are durable, resistant and very decorative roses with characteristic foliage which come from Japan, such as: *Roseaie de L'Hay*, *Blanc Double de Coubert*.

The establishment of the rosarium in l'Hay-les-Roses is a breakthrough moment in the garden history. The establishing of a garden dedicated to roses shows that it is possible to make a decorative garden with only one species of plants, e.g. roses¹⁹.

6. THE CONTEMPORARY RANK OF THE ROSE COLLECTION IN L'HAY-LES-ROSES

The late 19th century and the early 20th century was the time when the principles of crossbreeding and inheritance became widely known to scientists and botanists and when great expeditions of discovery came to an end. Scientists began to concentrate on the adaptation and growing of new varieties which would be more interesting than the existing botanical varieties. Jules Gravereaux was in a similar situation. He was employed by the Minister of Agriculture and was in charge of fragrant roses. At the same time he created new varieties of roses.

The number of rose varieties grown in the late 19th century was sufficient to create a versatile rose collection in l'Hay-les-Roses. That period marked the beginning of rose growing. Unfortunately, over the years many former varieties have disappeared from the collection in the rosarium, chiefly due to the severe winter of 1985 and 1986. The recovery of the old collection was difficult but possible thanks to international contacts. That is why the rosarium still plays an important role and is an original, valuable and recommended rose collection. However, prospective management of the rosarium is necessary to keep this position.

These are mostly old varieties of roses. The climbing rose 'Alexandre Girault', which is exhibited on a pergola, is over 80 years old. Unfortunately, most younger varieties of roses were lost. The impoverishment of the rose collection was caused by current soil conditions and by the monoculture of the rose collection. Because roses have been in the same place for more than one hundred years their root system secretes toxins. These two arguments caused the management of the rosarium to make a decision to systematically renew old varieties and to exchange the soil, which has been done since 1985.

The collection of l'Hay-les-Roses is preserved heritage. It reflects the past and presents the history of the evolution of the rose. It is an important stage in the history of horticultural art. When the garden dedicated to the rose was established, it presented the advancements in rose growing. Thanks to this, Jules Gravereaux was able to create a rich collection of roses²⁰.

At present it is impossible to make such a versatile collection because today the number of varieties grown is taken into account rather than their diversity. However, the model collection, as the one in l'Hay-les-Roses is called, cannot be limited to the varieties from one period. It must continue telling the story of the evolution of the rose. Therefore, it is necessary to introduce new varieties into the rosarium. The varieties developed now could be presented to new generations in the future, because they will be part of history for them.

¹⁹ M. Jeleniewska, P. Urbański, *Ogrody różane w krajobrazie*, Teka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych PAN, Lublin (in press).

²⁰ L. Mailliet, *Memoires de Roses. La Roseaie de Jules Gravereaux 1894-1916*, S.C.I.I., Paris 1994, 20.

This approach resulted in the establishment of the Association of Friends of the Val-de-Marne Rosarium (*L'association des Amis de la Roseraie du Val-de-Marne*), which propagates the contemporary goals of the rosarium and acts in three areas:

- enriching the old varieties developed before 1950,
- supplementing the botanical varieties,
- introducing new roses, which are interesting due to their quality or innovativeness.

The contemporary position of the rose collection in l'Hay-les-Roses is noteworthy and deserves conservation due to many aspects. The rosarium perfectly matches the surrounding landscape, preserving its original arrangement, layout and borders. Therefore, it is impossible to introduce a larger number of roses. There have been frequent proposals to extend the rosarium at the expense of the surrounding park. However, this idea was rejected for compositional and social reasons. Therefore, there is a proposal to create a new rosarium in Lilas Park in Vitry-sur-Seine Highland. The rosarium should continue the collection of the rose garden in l'Hay-les-Roses, retaining the original compositional assumptions, elegance and representativeness of the garden but with a contemporary layout so that the neighbourhood of both facilities would not cause negative comparisons in spite of small differences between them. The Vitry-Thiais Highland is a perfect place to exhibit the varieties of park or covering roses, which would additionally enhance the scenic values of the locality. The main goal of the Green Space Management is to make the community of scientists and practitioners regard the rosarium in l'Hay-les-Roses as a rose conservatory. Therefore, they set the main tasks in their activity:

- to increase the rate of renewal of rose flowerbeds, which would provided an opportunity to achieve a healthy collection at an appropriate sanitary level,
- to provide appropriate monitoring of rose varieties and strict control of new plantings.

The renewal and checking the credibility of rose varieties would be possible thanks to an experimental garden, which could be established in the direct neighbourhood of the l'Hay-les-Roses rosarium²¹.

7. SUMMARY

Due to the development in rose growing at the turn of the 20th century, when new varieties of roses were developed, rose gardens were established in public parks and gardens where abundant collections of roses were exhibited that frequently included new varieties. Rosariums attracted tourists, lovers of roses and gardeners, and often involved the organisation of rose exhibitions, competitions and symposiums. The rose garden with a regular, geometrical layout is a rose exhibition. It shows the diversity of roses and it is additionally enriched with the items of garden furniture, such as pergolas, stone benches, vases, and statues. The rose garden marks an important stage in the history of garden art. It is the first monoculture garden which proves that the garden that shows a collection of one species of plants is a decorative garden. In addition to this, the diversity and abundance of the rose collection caused the establishment of the first garden dedicated only to roses. The Park, covering

²¹ M. Courty- Schnapper, *La Roseraie Departementale a l' Hay – les – Roses. Sa gestion – son avenir*. Direction Des Espaces Verts Départementaux S.G.A. – S. G. O. Dokumentacja La Roseraie Departementale, Archiwum Rosarium, 1991.

miniature and climbing roses exhibited on pergolas or trellises shows the richness of forms that roses can take. But the rose also builds the three-dimensionality and enhances the perspective in a landscape and decorates it. That is why the French landscape architect, Édouard François André was commissioned by the lover of roses Jules Gravereaux to create a new garden style, i.e. the rose garden. The collection in l'Hay-les-Roses is preserved heritage. It reflects the past and presents the history of the evolution of the rose. It is an important stage in the history of horticultural art. When the garden dedicated to the rose was established, it proved the advancement in rose growing. Thanks to this, Jules Gravereaux was able to create a rich collection of roses.

The author of the article used the documentation of the Roseraie du Val-de-Marne in l'Hay-les-Roses, Rosarium Archive (no year of publication) and her own materials and photo documentation which she collected during research work for her doctoral dissertation (2011–2013).

REFERENCES

- BERNATT S., *Ogrody różane wczoraj i dziś*, Rocznik Polskiego Towarzystwa Miłośników Róż, PWRiL, Warszawa 1967.
- BÖHM A., ZACHARIASZ A., *Architektura krajobrazu i sztuka ogrodowa. Ilustrowany słownik angielsko-polski*, Warszawa 2000.
- COURTY-SCHNAPPER M., *La Roseraie Departementale a l'Hay-les-Roses. Sa gestion – son avenir*, Direction Des Espaces Verts Départementaux S.G.A. – S.G.O, La Roseraie Departementale.
- GOTTSCHALK W., *Poradnik dla miłośników róż*, PWRiL, Warszawa 1991.
- HOBHOUSE P., *Historia ogrodów*, Arkady, Warszawa 2005.
- HOBHOUSE P., *Plants in garden history*, Pavilion, London 1991.
- JELEŃSKA M., URBAŃSKI P., *Ogrody różane w krajobrazie wybranych miast na świecie*, [in:] *Planowanie krajobrazu. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie, Lublin 2013.
- KOBIELEK S., *Florarium christianum. Symbolika roślin – chrześcijańska starożytność i średniowiecze*, Wydawnictwo Benedyktynów, Kraków 2006.
- KOPALIŃSKI W., *Słownik symboli*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1990.
- KOPALIŃSKI W., *Słownik mitów i tradycji kultury*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1988.
- MAILLET L., *Memoires de Roses. La Roseraie de Jules Gravereaux 1894–1916*, S.C.I.I., Paris 1994.
- MAJDECKI L., *Historia ogrodów*, vol. II, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- MARKLEY R., *Róże. Poradnik praktyczny*, Diogenes, Warszawa 2000.
- SIEWNIAK M., MITKOWSKA A., *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Rytm, Warszawa 1998.
- TOLETANUS H., *De corona Virginis*, Tabulas ex MGS Privata Bibl Administrator Ipse Exquisivit, Patrologia Latina 96, 302.
- VECERA L., *Mały atlas róż*, PWRiL, Warszawa 1974.
- WIŚNIEWSKA-GRZESZKIEWICZ H., *Róże w ogrodzie*, Multico, Warszawa 2009.

1. WSTĘP

W historii sztuki ogrodowej istnieją rośliny i formy stosowane z upodobaniem od zarania dziejów, są i takie, które występują przez pewien czas, panuje na nie moda, a potem ich popularność spada. Jak zatem wygląda sytuacja róży i tworzonych z niej rosariów – ogrodów specjalistycznych. Róża to roślina ponadczasowa, która

wprowadzana była przez ogrodników w każdej epoce. Ma bogatą symbolikę, jest rośliną głęboko osadzoną w tradycji i kulturze europejskiej. Motyw róży pojawia się w architekturze. Różę cenili starożytni. W średniowieczu należała do roślin o skomplikowanej symbolice, później wykorzystywana była w ogrodach renesansowych, barokowych i krajobrazowych, ale czas jej świetności przypada na schyłek XIX wieku, kiedy powstawać zaczęły pierwsze rosaria. Róża stała się rośliną cenioną i niezwykle popularną, kolekcjonowano jej odmiany, tworzone z niej mniej i bardziej skomplikowane układy, stosowano ją w ogrodach prywatnych i publicznych. W ogrodach botanicznych, parkach pojawiały się kolekcje róż, gromadzące odmiany botaniczne, natomiast w specjalistycznych ogrodach eksponowano różnorodność krzewów różanych. Tak powstałe różanki są rodzajem ogrodu tematycznego. Ogród różany jest przykładem ogrodu monokulturowego, którego nazwa pochodzi od nazwy rodzajowej róży, a niewiele jest takich roślin, którym poświęcono ogrody, co dodatkowo świadczy o ich wyjątkowości. Rosarium często stawało się wizytówką parku, organizowano konkursy, wystawy, które przyciągały turystów i sympatyków róż. Powstawały stowarzyszenia miłośników tej rośliny, pojawiały się publikacje, utrwalające popularność róży.

2. TERMINOLOGIA I STAN BADAŃ

W niniejszym artykule rozważane jest najstarsze na świecie rosarium²² – Roseraie du Val-de-Marne w l'Hay-les-Roses, położone około 10 km od stolicy Francji. Termin ogród różany²³, jak określają Marek Siewniak i Anna Miłkowska (1998), to ten, w którym uprawiane są róże. Przełom XIX i XX wieku charakteryzował się dużym rozwojem hodowli róż, a co za tym idzie powstaniem wielu nowych odmian, które zaczęto masowo wprowadzać do ogrodów. Róże eksponowano ze względu na różnorodność formy i pokrój krzewów, barwę oraz zapach kwiatów. Dlatego zaczęły powstawać specjalne ogrody, w których uprawiane były róże, ogrody zwane różanymi, różankami, a ich główną rolą była dekoracyjność i podnoszenie walorów estetycznych. Jednak poza ozdobnością miały również pełnić rolę dydaktyczną, hodowlaną i badawczą – takie ogrody, będące połączeniem dzikich róż i kolekcji odmian ogrodowych, nazwane są przez Majdeckiego rosariami. Zazwyczaj jako samodzielne założenia przestrzenne (szczecińska Różanka) bądź wyodrębnione części większych parków publicznych (paryski Park Bagatelle), na terenach wystaw czy jako wystawy róż, jednak rzadko na terenie ogrodów botanicznych²⁴.

Stosowane w niniejszym artykule określenia – ogród różany, rosarium czy różanka (ang. *rose-garden* lub *rosary*, franc. *rosarium* lub *roseraie*, niem. *Rosarium* lub *Rosengarten*, wł. *giardino di rose* lub *roseto*) – odnoszą się do ogrodu lub jego wyodrębnionego fragmentu, w którym uprawiane i eksponowane są liczne odmiany róż. Główną funkcją takiego zespołu jest ekspozycja krzewów róż, ich różnorodności w porze kwitnienia. Często założenia te stają się kolekcją wielu odmian. Termin ten odnosi się do obiektów zakładanych od XIX wieku aż do współczesności. Często mianem

²² Aktualnie prowadzone są przez autorkę badania i analizy w ramach pracy doktorskiej, dotyczącej tematyki ogrodów różanych.

²³ Ogród różany (rosarium, różanka) – ogród lub wyodrębniony jego fragment, w którym uprawiane są liczne i różnorodne odmiany róż. Ogród ten stanowi jednocześnie ekspozycję kwiatów. Rosarium tego typu rozpowszechnione jest od końca XIX wieku. Często przyjmuje kształt regularny. M. Siewniak, A. Miłkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Rytm, Warszawa 1998, 224.

²⁴ L. Majdecki, *Historia ogrodów*, t. II, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, 446.

ogrodu różanego określane są także ogrody przydomowe, w których róże uprawiane są ze względu na ich walory estetyczne. Przybierają różne formy. Ogrody różane są przykładem ogrodu rodzajowego, w którym na rabatach uprawiane są róże. Regularna forma jest charakterystycznym elementem kompozycyjnym założenia, które najczęściej zakładane są na planie kwadratu lub okręgu. Ogród o takiej formie wywodzi się ze średniowiecznej tradycji *hortus conclusus*²⁵, w którym ważnym motywem ozdobnym były róże, dodatkowo związane z kultem maryjnym. Głównym elementem ogrodu są różane rabaty, wzbogacane często elementami małej architektury – pergolami bądź treliżami, na których eksponowane są pnące formy róż²⁶.

Ponieważ rodzaj *Rosa L.* posiada wiele gatunków, które różnią się wyglądem zewnętrznym, klasyfikacja botaniczna róż jest bardzo rozbudowana, dlatego w niniejszym artykule terminologia specjalistyczna róż ogranicza się do ich klasyfikacji według grup użytkowych: róże wielkokwiatowe – mieszańce herbatnie, nostalgiczne, wielokwiatowe – rabatowe, pnące – czepne, parkowe, okrywowe, miniaturowe – karłowe, dzikie – naturalne, na podstawie podziału dr Heleny Wiśniewskiej-Grzeszkiewicz²⁷. Róże dzieli się na grupy użytkowe, biorąc pod uwagę cechy zewnętrzne krzewów, takie jak: ich wysokość, intensywność wzrostu, pełność i kształt kwiatu oraz przydatność do różnych celów, zarówno ozdobnych, jak i użytkowych.

3. HISTORIA I SYMBOLIKA RÓŻ

Historia róż jest zdecydowanie o wiele starsza aniżeli historia ludzkości. Na podstawie fosylii wiemy, że pojawiły się one na naszej planecie co najmniej 25 milionów lat temu, czyli zdecydowanie wcześniej niż gatunek ludzki. Przedhistoryczne szczątki róż odcisnięte na skałach: odcisnięte kawałki liści, pędów, kolców i w jednym przypadku odcisk pąka, są dowodem, że na tych obszarach, na których je znaleziono, róże rosły od ponad 25 milionów lat. Miejsce ich znalezienia, głównie Japonia i Chiny, wskazuje, że ojczyzną róży jest prawdopodobnie Azja. Dzięki pracom badawczym archeologów wiemy, że pierwsze wzmianki dotyczące róż pochodzą z okresu panowania sumeryjskiego króla Sargona I, który panował przed 5000 lat w mieście Ur, w kraju między Eufratem i Tygrysem. Brytyjski archeolog Leonard Woolley znalazł napisy nagrobne, które zawierały pierwsze wzmianki o różach, które król Sargon I przywiózł z wyprawy wojennej do swojego kraju, czyli na tereny dzisiejszej Turcji²⁸.

Jak wspomniano wcześniej, róże mają swoje korzenie w Chinach, następnie pojawiły się na Bliskim Wschodzie, a dopiero potem w Grecji i Rzymie²⁹.

²⁵ *Hortus conclusus* – dosł. zamknięty ogród, tajemniczy ogród wewnątrz ogrodu (por. *giardino segreto*). Religijnie, symbolicznie, literacko związany z *Pieśnią nad pieśniami* (*Song of Songs*), która łączona jest z Marią Dziewicą przez termin – *enclosed* – oznaczający jej nienaruszoną dziewiczość. Ogród ten był często przeciwstawiany rajowi utraconemu. Wraz ze wzrostem średniowiecznego kultu Dziewicy, Maria identyfikowana była często z różą, ale „ogród Marii” (*Mary gardens*) mógł zawierać kwiaty o własnym znaczeniu. W praktyce zamknięte ogrody często posiadały ogród różany z fontannami, ławę darniową, trawniki i ścieżki oraz altanę, zaułek lub niszę, otoczone przez żywopłot lub mur. Alternatywnie dla takiego ogrodu stosowany był jako synonim termin *herber*. Ogród mógł być kościelny, świecki, ale zawsze służył przyjemności i zabawom. A. Böhm, A. Zachariasz, *Architektura krajobrazu i sztuka ogrodowa. Ilustrowany słownik angielsko-polski*, T. II, Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, Warszawa 2000, 202.

²⁶ M. Siewniak, A. Miłkowska, *Tezaurus...*, 224.

²⁷ H. Wiśniewska-Grzeszkiewicz, *Róże w ogrodzie*, Multico, Warszawa 2009.

²⁸ L. Vecera, *Mały atlas róż*, PWRiL, Warszawa 1974, 5-6.

²⁹ W. Kopalniński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1988, 1001.

Historia uprawy róż w Europie sięga czasów średniowiecza, kiedy szczepionki róż przywędrowały do Europy Zachodniej wraz z powracającymi uczestnikami wypraw krzyżowych. Mówiąc o ogrodzie różanym, należy wspomnieć o *hortus conclusus*³⁰. W dosłownym znaczeniu to „ogród zamknięty”, intymny, sekretny, który znajdował się wewnątrz ogrodu. Bez względu na to, czy był to ogród świecki, czy kościelny, był przeznaczony do wypoczynku i zabaw³¹. To typ ogrodu charakterystyczny dla średniowiecza, którego głównym założeniem kompozycyjnym była geometryczna forma i prosty przebieg ścieżek. Wydzielony zwykle ogrodzeniem, tak aby stworzyć nastrój tajemniczości, często pojawiał się w otoczeniu zamku. Na przecięciach ścieżek znajdowały się placyki, na których lokalizowano fontanny bądź studnie, natomiast centrum zdobiły rabaty kwiatowe. Kwiaty zdobiły trawniki, a w specjalnie wydzielonych miejscach mogły pojawiać się zioła. Ogrody zamknięte miały służyć wypoczynkowi, dlatego też ocienione miejsca do siedzenia lokalizowane były wzdłuż murów w postaci ław darniowych urządzanych w altanach, pergolach bądź pod soliterami drzew. *Hortus conclusus* w średniowieczu był związany z kultem maryjnym, często nazywany był ogrodem maryjnym, uprawiano w nim kwiaty, często róże i dlatego też ogrody takie zwano różanymi³².

W średniowieczu we Francji i Niemczech róża wyróżniła się jako roślina lecznicza, niekoniecznie ze względu na wartości ozdobne. Jednak już w renesansie zamożni mieszczaństwo zaczęli sadzić róże w ogrodach jako roślinę dekoracyjną. Pojawiały się one na obrazach, herbach i ornamentach. Około 1400 roku uprawiano wiele róż we Francji, zyskały też dużą popularność w Holandii, gdzie w XVII wieku powstały odmiany róży stulistnej (*Rosa centyfolia*). W XVIII wieku w ogrodach znajdowały się kolekcje nawet do kilkuset odmian róż³³. Najbardziej jednak róże stały się popularne od 1812 roku, kiedy w Malmaison powstał ogród Józefiny de Beauharnais³⁴, w którym zgromadziła ona przede wszystkim odmiany botaniczne róż (250 odmian). Krzewy róż sadzono w parku w grupach lub w czerwcu wynoszono je w donicach. Róże do kolekcji Józefiny pochodziły m.in. z Chin, Holandii, a także z ogrodu różanego w Wilhelmshöhe w Kassel, gdzie uprawę róż na szerszą skalę rozpoczęto w 1766 roku dla landgraфа Friedricha II, w czasie gdy barokowe ogrody poddawano przekształceniom w stylu angielskim. Rozpoczęta się hodowla róż, która trwała przez cały XIX wiek³⁵.

Róża (łac. *rosa*, ang. *rose*, fr. *rosier* (krzew), *rose* (kwiat), niem. *Rose*, wł. *rosa*)³⁶ zwana jest czasem królową kwiatów, co wynika z jej walorów ozdobnych i znaczenia symbolicznego. Róża to też ozdobny kwiat o bardzo dużych walorach estetycznych. Obecnie istnieje około 25 000 odmian, które różnią się między sobą krojem, wielkością, formą, barwą i zapachem kwiatów, ale również kolcami, liśćmi i owocami.

³⁰ M. Siewniak, A. Miłkowska, *Tezaurus...*, 224.

³¹ A. Böhm, A. Zachariasz, *Architektura krajobrazu...*, 202-203.

³² M. Siewniak, A. Miłkowska, *Tezaurus...*, 96.

³³ W. Gottschalk, *Poradnik dla miłośników róż*, PWRIL, Warszawa 1991, 10-11.

³⁴ Józefina de Beauharnais (1763-1814), pierwsza żona Napoleona I, cesarzowa Francji. W Malmaison stworzyła ogromną kolekcję róż, sprowadzając je ze swojej rodzinnej Martyniki i z innych miejsc na całym świecie. Cesarzowa poprosiła belgijskiego artystę Pierre'a-Josepha Redouté, aby sklasyfikował i opisał jej róże i irysy. Powstałe w tym czasie rysunki róż, przygotowane przez Redouté dla Józefiny, znane są do dziś.

³⁵ P. Hobhouse, *Plants in garden history*, Pavilion, London 1991, 219.

³⁶ M. Siewniak, A. Miłkowska, *Tezaurus...*, 224.

Róża zaliczana jest do roślin o bogatej symbolice i znaczeniu emblematycznym. Całe bogactwo znaczeń i niejednoznaczność pojawia się w wielu kulturach, religiach i tradycjach od czasów starożytnych do współczesności. Jest symbolem niezniszczalności, cnoty i tajemnicy. W starożytności uznawana była za kwiat Afrodyty, inny mit natomiast podaje, że czerwone róże wyrosły z krwi wylanej przez Adonisa, gdy został on poszarpany przez dziką. Wyspa Rodos na Morzu Egejskim swoją nazwę zawdzięcza uprawianym tam kwiatom róży³⁷.

Jedna z legend podaje, że powstała ona już w świecie antycznym, podczas narodzin Wenus, dlatego też symbolizowała dumę i miłość. Rzymianie podczas uczyty u stropu sali biesiadnej zawieszali różę milczenia, która miała przypominać biesiadującym o powściągliwości od mówienia o nieobecnych. Róża była też symbolem tajemnicy, gdyż mówić *sub rosa* oznaczało mówić komuś coś sekretnego. Jednak najbardziej różę wiązano z chrześcijaństwem: symbolizowała ona między innymi odrodzenie po śmierci, dlatego też kładziono ją na grobach zmarłych, a od średniowiecza miejsca pochówków zwano ogrodami różanymi, natomiast święta związane z pamięcią i kultem zmarłych rosariumi. Do rosarium porównywano też spoczynność zbawionych w niebie, którą nazywano *sanctorum rosarium*. Róża w średniowieczu była też symbolem wieczności i nieba, dlatego Matka Boża wręczała kwiat róży tym dzieciom, które miały niebawem umrzeć.

Róża najczęściej wiązana była z kultem Najświętszej Maryi Panny, która w wielu hymnach łacińskich nazywana jest różą: *rosa*, *rosa speciosa*, *rosa coeli*, *rosa mystica*, ale również jako *peccatorum medicina*, czyli lekarstwo dla grzeszników, jak nazwał ją w swoim hymnie papież Innocenty III. Wiele legend podaje, że w raju róże nie miały kolców, pojawiły się one dopiero po upadku człowieka, aby zapamiętał, że rozkosz niesie za sobą smutek, w związku z czym Maryję bez grzechu pierworodnego nazywano różą pozbawioną kolców: *rosa spina carens*. Maryja Panna często przedstawiana jest w ogrodzie różanym, co związane jest z przekonaniem, że tak jak róża jest najpiękniejsza ze wszystkich kwiatów, tak Maryja jest uznawana za najpiękniejszą spośród wszystkich niewiast. Maryja określana jest jako róża rajska, trzymana w ręku Króla niebios, róża bardzo cenna, która nie więdnie i nie ginie³⁸. Arcybiskup Toledo Ildelfons pisze, że róża jest: „ponad wszystkie kwiaty i jest rozkoszna z racji swej wyborności, pięknego i wdzięcznego wyglądu, cudownego zapachu oraz przydatności do leczenia różnorodnych dolegliwości”³⁹. W literaturze Maryja jest często przeciwstawiana Ewie, która nazywana jest kolcem czy cierniem z powodu ran, które zadała. Natomiast Maryja uśmierzająca ból jest różą białą z powodu: dziewictwa, ciała, naśladowania cnoty, oczyszczania uczuć, miłowania Boga, a czerwoną z powodu: miłości, umysłu, unikania występku, umartwienia ciała i współczucia bliźniemu.

W średniowieczu często utożsamiano modlitwę z duchowymi kwiatami, a różę z modlitwą różańcową. Odmawianie różańca, nazywanym często wieńcem różanym, było symbolem ofiarowania róż Najświętszej Maryi Pannie. Średniowieczna symbolika róż rozpowszechniona była przede wszystkim we Francji.

Symboliczne znaczenie róży odnosiło się do czterech elementów: przez naturę mogła symbolizować wyzbycie się wad, przez kształt mogła być symbolem miłości,

³⁷ W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1990, 361-364.

³⁸ S. Kobieliński, *Florarium christianum. Symbolika roślin – chrześcijańska starożytność i średniowiecze*, Wydawnictwo Benedyktynów, Kraków 2006, 187.

³⁹ H. Toletanus, *De corona Virginis*, Tabulas ex MGS Privata Bibl Administrator Ipse Exquisivit, Patrologia Latina 96, 302, za: S. Kobieliński, *Florarium christianum...*, 187.

kolorem białym czystością, a czerwonym – cierpieniem, ale też skromnością i cierpliwością. Purpurowa róża odnosi się do krwi Chrystusa, wylanej podczas jego męki. Czerwień symbolizowała męczenników i tak jak róża przez swą czerwień wyraża pasję, tak my sadząc różę wyrażamy współcierpienie w ciele i duszy. Natomiast do zapachu różanego porównywane jest bóstwo w Chrystusie. Wiosenne kwiaty róż były symbolem krwi męczenników z początków historii Kościoła, co nawiązywać miało do teorii, według której różę powstawały podczas walk, stąd też symbol krwi. Róża jest też znakiem pasji i zmartwychwstania Chrystusa i dlatego papież, począwszy od pontyfikatu papieża Leona IX, w każdą czwartą niedzielę Wielkiego Postu, trzymając w rękach złotą różę nasączoną zapachem piżma i balsamu, udawali się do bazyliki Świętego Krzyża Jerozolimskiego w Rzymie, gdzie błogostawili Złotą Różę, która po błogostawieństwie symbolizowała moc, zmartwychwstanie i nieśmiertelność. Złoto, piżmo i balsam symbolizowały trojaką naturę Chrystusa: bóstwo, ciało i duszę – i tak ciało łączy się z bóstwem przez duszę. Już od XI wieku Złotą Różę obdarowane były ważne osobistości Kurii, a później władcy. Złotą Różę, zwaną „papieską”, papież składał w hołdzie najważniejszym sanktuariom świata. Zachowały się trzy średnio-wieczne różę: w Cluny (początek XIV w.), w Andechs (z 1454 r.) i w Polsce (z 1485 r.) w Częstochowie dla Matki Bożej Kalwaryjskiej. Również papież Jan Paweł II przywiózł do Polski Złotą Różę, którą złożył na Jasnej Górze podczas pierwszej pielgrzymki do ojczyzny – 4 czerwca 1979 roku. Podczas pielgrzymki w 1983 roku złożył na niej złote serce, symbolizujące ocalenie podczas zamachu. Natomiast podczas trzeciej pielgrzymki złożył Złotą Różę podczas obchodów stulecia koronacji cudownego obrazu Matki Bożej Kalwaryjskiej⁴⁰.

W chrześcijaństwie różę przypisywano świętym i tak też w ikonografii święte Dorota i Elżbieta przedstawiane są z koszykiem róż⁴¹.

Również poszczególnym różom przypisywana jest różna symbolika. Róża, uważana za królową kwiatów, często jest utożsamiana z pięknem. I tak róża damasceńska (*R. damascena*) jest symbolem nieustającego piękna, róża chińska (*R. chinensis*) – wiecznego piękna, a piżmowa róża (*R. moschata*) to wesole piękno. Jak już wspomniano wcześniej, często kwiat ten łączony jest z miłością – róża stulistna (*Rosa x centyfolia*) uważana jest za ambasadora miłości, a obdarowując kogoś tą różą wyznajemy: „moje serce stoi w płomieniach”. Natomiast trwałość, wierność w miłości symbolizują pąki róży omszonej *Rosa x centyfolia* 'Muscosa'. Róża francuska 'Rosa Mundi' (*R. gallica*) 'Versicolor' symbolizuje różnorodność, natomiast róża dzika (*R. canina*) skromność i radość potączoną z bólem. Wręczając różę żółtą (*R. foetida*), wyznajemy, że wszystko w obdarowywanej osobie jest według nas cudowne⁴².

W Starym Testamencie w „Pieśni nad Pieśniami”, zwanej „Pieśnią Salomona”, pojawia się koncepcja idealnego ogrodu rajskiego. Według pierwszej interpretacji chrześcijańskiej ogród zamknięty symbolizował Kościół, jednak z czasem interpretacja ta uległa poszerzeniu, a ogród zamknięty symbolizował Kościół w każdym człowieku. W Nowym Testamencie ogród zamknięty łączony był z symboliką maryjną. Również kwiatom znajdującym się w *hortus conclusus* nadawano odpowiedni wydźwięk religijny, łącząc go z kultem maryjnym. Białe płatki lilii symbolizowały czystość Maryi Dziewicy, a złote pręciki promieniejące światło jej duszy. Różę były cenionymi

⁴⁰ S. Kobieliński, *Florarium christianum...*, 184-189.

⁴¹ M. Siewniak, A. Miłkowska, *Tezaurus...*, 224.

⁴² R. Markley, *Różę. Poradnik praktyczny*, Diogenes, Warszawa 2000, 8.

roślinami maryjnymi, a płatki czerwonych róż symbolizowały krew męczenników⁴³. Do dziś są symbolem powodzenia w życiu, a zwłaszcza w miłości⁴⁴.

4. ROSARIA W XIX I XX WIEKU

W XIX wieku do Europy sprowadzono chińskie odmiany róż. Niestety, były one mało odporne na niskie temperatury, dlatego powstały krzyżówki róż europejskich i chińskich – róże remontujące (tzw. remontantki), czyli powtarzające kwitnienie, i róże herbaciane o kwiatach koloru herbatniego. Kolejnym ważnym etapem jest okres (przed 1868 r.), kiedy do Europy sprowadzono z Japonii różę wielokwiatową (*Rosa multiflora*) oraz wyselekcjonowano róże poliantowe – wielokwiatowe róże w formie miniaturowej o wydłużonym okresie kwitnienia⁴⁵.

Róże od dawna były wprowadzane w terenach zieleni, a kolekcje róż gromadzone w ogrodach botanicznych. Jednak kolekcje te posiadały przede wszystkim gatunki i formy botaniczne. Dopiero na przełomie XIX i XX wieku, kiedy nastąpił znaczny rozwój hodowli róż, zaczęły powstawać właściwe rosaria, które gromadziły róże dzikie i odmiany ogrodowe. Były to zazwyczaj założenia przestrzenne, które powstały poza ogrodami botanicznymi⁴⁶.

Rosaria zmieniały się na przestrzeni lat, a zmiany te dokonywały się w trzech etapach. Głównym założeniem pierwszych rosariów była możliwie jak największa ekspozycja, jak największej ilości odmian róż. Rzec by można, iż ogrody te były „zakątkiem botanicznym”, w którym róże eksponowano w podłużnych grządkach, otoczonych bukszpanem. Róże prezentowane były w podłużnych kwaterach, szeregowanych w liniach prostych, aby posadzone w nich krzewy były dobrze widoczne dla zwiedzających. W okresie międzywojennym nastąpiła znaczna zmiana w projektowaniu rosariów. Zaczęły przybierać one formę skomplikowanych układów przestrzennych, w których róże grupowano koloniami na trawniku lub na większych podłużnych rabatach. Głównym celem takiej ekspozycji w postaci barwnych różanych plam na zielonym trawniku było uzyskanie zdecydowanie lepszych efektów wizualnych. Ogród różany przestał być „kolekcją botaniczną” róż, a stał się ogrodem ozdobnym. Ostatni z etapów zdecydowanie zmienił kompozycję rosariów. Głównym motywem przewodnim była swoboda, naturalność, czyli przeciwieństwo stosowanej do tej pory kompozycji geometrycznej, typowej dla stylu francuskiego czy włoskiego. Ogród różany miał być dekoracyjny, miał eksponować ograniczoną ilość odmian róż w jak najbardziej naturalny sposób, tak aby zwiedzający miał wrażenie, iż ogród ten powstał bez ingerencji człowieka w otaczający go krajobraz⁴⁷. Współczesne rozwiązania w kształtowaniu rosariów zdecydowanie różnią się od wcześniejszych, a nowe tendencje w ich kształtowaniu doskonale przedstawiają rosaria znajdujące się na terenie parku miejskiego Tête-d'Or w Lyonie we Francji czy w Wojewódzkim Parku Kultury i Wypoczynku w Chorzowie, gdzie róże eksponowane są w charakterystycznych kwaterach, kształtem przypominających plastry miodu⁴⁸.

⁴³ P. Hobhouse, *Historia ogrodów*, Arkady, Warszawa 2005, 104.

⁴⁴ M. Siewniak, A. Miłkowska, *Tezaurus...*, 224.

⁴⁵ *Ibidem*, 224.

⁴⁶ L. Majdecki, *Historia ogrodów...*, 441-443.

⁴⁷ S. Bernatt, *Ogrody różane wczoraj i dziś*, Rocznik Polskiego Towarzystwa Miłośników Róż, PWRiL, Warszawa 1967, 91-96.

⁴⁸ L. Majdecki, *Historia ogrodów...*, 446.

5. PIERWSZY OGRÓD RÓŻANY NA ŚWIECIE – ROSARIUM W L'HAY-LES-ROSES

Kiedy w 1892 roku Juliusz Gravereaux kupił posiadłość w l'Hay-les-Roses, zdecydował poświęcić się swoim zainteresowaniom ogrodniczym, a zwłaszcza różom. Powiększając swoją kolekcję, postanowił stworzyć specjalny ogród poświęcony ekspozycji swoich zbiorów. I tak w 1899 roku powstaje rosarium projektu wybitnego francuskiego architekta krajobrazu Édouarda François André⁴⁹. Pierwsze rosarium, które powstaje na świecie już w 1902 roku, staje się ogrodem – kolekcją. Ostateczna forma rosarium, która zachowała się do dziś, powstaje w 1910 roku. Ogród prywatny, w którym rosarium będące dziełem wielkiego francuskiego twórcy ogrodów, jest jednocześnie ekspozycją bogatej kolekcji róż, stworzonej ręką ogrodnika pasjonata. Kiedy rodzina Graveroux sprzedaje posiadłość w 1937 roku, przechodzi ona we władanie Département de la Seine i od tego momentu rosarium stopniowo zyskuje miano rosarium publicznego, ogólnodostępnego. Kiedy w 1968 roku powstaje Département du Val-de-Marne, to on sprawuje pieczę nad rosarium i organizuje prace restauratorskie, aby obiekt prezentował się w jak najlepszym świetle.

Początkowo kolekcja róż, zgromadzona przez Graveroux, była bardzo bogata, co miłośnik róż zawdzięczał kontaktom z licznymi ogrodami botanicznymi na całym świecie, jak również głównym hodowcom róż, którymi w tym okresie byli głównie Francuzi. Jednak od 1926 roku zaczyna brakować środków finansowych. Niestety, ma to odzwierciedlenie również w rosarium, które zaczyna zamierać. Powoduje to do 1945 roku stratę około 200 odmian, głównie mieszańców. Najprawdopodobniej straty róży francuskiej (*rosa Gallica L.*) były niewielkie, w przeciwieństwie do róży wielkokwiatowej, która wprowadzona została przez Graveroux po 1903 roku. Straty te spowodowane były brakiem odpowiedniej pielęgnacji. Mimo to rosarium nadal jest jedynym obiektem z tak cenną kolekcją róż i odmian, których nie ma w sprzedaży. To 85% róż, które powstały przed 1950 roku. Dzięki temu rosarium uznawane jest za swoistą kolekcję konserwatorską odmian hodowców nie tylko francuskich, ale z całego świata. Dlatego też w 1990 roku powstaje stowarzyszenie, którego głównym celem jest promocja róży wśród specjalistów i amatorów, poznawanie rosarium, jego konserwacja i ochrona.

Obecnie rosarium zajmuje powierzchnię 1,7 ha, na której eksponowane jest obecnie 35 000 róż w 3300 odmianach, w tym 185 odmian botanicznych. Ważnym elementem są bukszpanowe obwódki o łącznej długości 5 km, stanowiące oprawę dla kwater.

6. PREZENTACJA EWOLUCJI RÓŻ W SEKTORACH TEMATYCZNYCH

Rosarium o regularnym układzie do 1902 roku eksponowało aż 1700 odmian róż. Wzbogacone było elementami mątej architektury, takimi jak pergole, trejaże oraz liczne rzeźby i fontanny. Dziś rosarium liczy aż 3300 odmian róż, które eksponowane są w 13 sektorach tematycznych, zaprojektowanych przez Juliusza Gravereaux. Ich głównym zadaniem jest chronologiczne przedstawienie ewolucji róż, od gatunków dawnych aż do współczesnych.

⁴⁹ Édouard François André (1840-1911), francuski architekt krajobrazu, ogrodnik planista, autor założeń ogrodowych w Monte Carlo, Montevideo i Połondze. Około 1898 r. projektował ogrody w Wace, Lendwardowie i Zatoczku, za: G. Ciołek, W. Plapis, *Materiały do słownika twórców ogrodów polskich*, PWN, Warszawa 1968, 9.

W jednym ogrodzie znajduje się 13 kolekcji róż: 1. Ścieżka odmian róż botanicznych (*L'allée des rosiers botaniques*), gdzie eksponowane są róże botaniczne, zwane również dzikimi, rosnące dziko (*R. canina*, ...); 2. Ścieżka róż wielkokwiatowych – mieszańców herbatnich (*L'allée des roses thé*) – to stare odmiany róż z XIX wieku, w odróżnieniu od współczesnych róż herbatnich odznaczają się dużą wrażliwością na mróz, dlatego posadzone są wzdłuż muru, na miejscu bardzo następczo-nym (*'Mme Constant Soupert'*); 3. Ogród róż współczesnych obcego pochodzenia (*Le Jardin des roses étrangères modernes*), gdzie eksponowane są odmiany ogrodnicze róż największych angielskich, niemieckich, belgijskich czy północnoamerykańskich hodowców, to kolekcja róż wielkokwiatowych, która corocznie wzbogacana jest nowymi odmianami; 4. Ogród współczesnych odmian róż hodowców francuskich (*Le Jardin des roses françaises modernes*), sektor prezentujący nowe odmiany róż największych francuskich hodowców, które eksponowane są wokół tzw. Świątyni Miłości (*Temple de l'Amour*), będącej najstarszą częścią rosarium: (*Rouge Adam* (*Adam*), *Cosmos* (*Combe*), *Gaston Lenôtre* (*Croix*), *Chartreuse de Parme* (*Delbard*), *Persane* (*Dorieux*), *Coraline* (*Eve*), *Pénélope* (*Gaujard*), *Cabaret* (*Laperrière*), *Poker* (*Meilland*), *Sourire d'enfant* (*Orard*), ...); 5. Rosarium Pani Gravereaux (*La roseraie de Madame Gravereaux*) to kolekcja stworzona z róż nowoczesnych, wyhodowanych przez amatorów; 6. Ścieżka róż z Malmaison (*L'allée des roses de la Malmaison*) to kolekcja róż stworzona w XIX wieku przez pierwszą żonę Napoleona I w swojej posiadłości w Malmaison (*Aimable Amie*, *Belle Aurore*, *Cuisse de Nymphe émue*, *Chapeau de Napoléon*, *Passe velours*, ...); 7. Ogród dawnych odmian róż ogrodniczych (*Le Jardin des roses horticoles anciennes*), prezentujący odmiany róż wyhodowanych między 1850 a 1940 roku (*Dorothy Perkins* (*descendant de R. wichura*), *Aglaia* (*multiflora*), *Mlle Cécile Brunner* (*polyantha*), ...); 8. Ścieżka róż rabatowych (*L'allée des rosiers pimprenelle*) to kolekcja róż rabatowych o dużych rozmiarach i delikatnym ulistnieniu (*R. pimpinellifolia*, *Double Pink Eden*, ...); 9. Ścieżka historii róży (*L'allée de l'histoire de la rose*) to chronologiczna selekcja najważniejszych odmian róż, które przedstawiają historię rozwoju rodzaju *Rosa* (*R. canina*, *R. gallica*, *R. moschata*, *R. damascena*, *R. centyfolia*, ...); 10. Ogród dawnych róż (*Le jardin des roses galliques*) to kolekcja francuskich róż historycznych, jedynych znanych w Europie do XVII wieku (*Rosa centyfolia*, *Rosa damascena*, ...); 11. Ogród róż pochodzących z Azji (*Le jardin des roses d' Extrême-Orient*) to ogród przedstawiający kolekcję róż pochodzących z Chin, Japonii i Indii (*R. faetida bicolor*); 12. Ozdobne Rosarium (*La roseraie decorative*), część rosarium datowana na 1910 roku, często określana „ogrodem najpiękniejszych róż”, gdzie róże eksponowane są wokół zbiornika wodnego, a pnące formy róż wspinają się na trejażach (*Alexandre Girault*, *Paul's Scarlet Climber*, *Mme Raymond Poincare*, ...); 13. Ścieżka róż szorstkich (*L'allée des rosiers rugueux*) to kolekcja potomków *Rosa rugosa*, to róże wytrzymałe, odporne, bardzo dekoracyjne, o charakterystycznym ulistnieniu, pochodzące z Japonii (*Roseraie de L'Haÿ*, *Blanc Double de Coubert*, ...).

Założenie rosarium w l'Hay-les-Roses to moment przełomowy w historii ogrodów, kiedy powstaje ogród poświęcony różom. Ogród, który przedstawia bogactwo róż, pokazuje, że możliwe jest stworzenie ogrodu dekoracyjnego tylko przy zastosowaniu jednego gatunku roślin, w tym przypadku róż⁵⁰.

⁵⁰ M. Jeleniewska, P. Urbański, *Ogrody różane w krajobrazie wybranych miast na świecie*, [w:] *Planowanie krajobrazu. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie, Lublin 2013, 76-89.

7. WSPÓŁCZESNA RANGA KOLEKCJI RÓŻ W L'HAY-LES-ROSES

Koniec XIX i początek XX wieku to okres, kiedy prawo krzyżowania i dziedziczenia stają się powszechnie znane naukowcom i botanikom, a wielkie wyprawy odkrywcze dobiegają końca. Zainteresowania naukowców skupiają się na adaptacji i wyhodowaniu nowych odmian, które będą bardziej interesujące niż istniejące odmiany dzikie, botaniczne. W takiej sytuacji znajduje się Juliusz Gravereaux, który – zatrudniony przez Ministra Rolnictwa – zajmuje się różami pachnącymi i sam tworzy odmiany róż.

Ilość odmian róż, które zostały wyhodowane pod koniec XIX wieku, pozwoliła stworzyć wszechstronną kolekcję róż w l'Hay-les-Roses. Okres ten jest początkiem hodowli róż. Niestety, na przestrzeni lat wiele dawnych odmian zniknęło z kolekcji rosarium, przede wszystkim wskutek ostrej zimy w 1985 i 1986 roku. Odtworzenie dawnej kolekcji było i nadal jest możliwe dzięki kontaktom międzynarodowym. Dlatego też rosarium dalej odgrywa ważną rolę, jest oryginalną, wartościową i rekomendowaną kolekcją róż. Jednak, aby zachować ten tytuł, konieczne jest odpowiednie kierowanie rosarium oraz określenie perspektyw jego rozwoju.

Ponieważ kolekcję tę w większości stanowią stare odmiany róż – ponad 80 lat ma róża pnąca 'Alexandre Girault' eksponowana na pergoli, jednak niestety część młodszych odmian róż została utracona. Zubożenie kolekcji jest spowodowane panującymi warunkami glebowymi, jak również monokulturą róż, które będąc od wieku w tym samym miejscu, przez system korzeniowy wydzielają niekorzystne toksyny. Te dwa argumenty spowodowały, że kierujący rosarium podjęli decyzję o systematycznym odnawianiu starych odmian wraz z wymianą gruntu, które trwa od 1985 roku.

Ważne jest zachowanie kolekcji róż z wieloma odmianami, ale też ochrona dawnych róż przed ich wyginięciem. Jest to możliwe dzięki mnożeniu odmian przez szczepienie, dzięki któremu można łatwo otrzymać odmiany identyczne.

Kolekcja przedstawiona w l'Hay-les-Roses jest ważnym elementem dziedzictwa, przedstawia historię ewolucji róży, dokumentuje rozwój hodowli i sposobów ekspozycji. Jest też ważnym etapem w historii sztuki ogrodowej, kiedy powstaje ogród poświęcony róży. Świadczy to o zaawansowaniu hodowli róż, w wyniku którego Juliusz Gravereaux mógł wykreować bogatą kolekcję tych pięknych roślin⁵¹.

Obecnie niemożliwe jest stworzenie tak wszechstronnej kolekcji, gdyż dziś zwraca się uwagę na ilość hodowanych odmian, a nie na ich różnorodność. Jednak kolekcja wzorcowa, jak określa się tę w l'Hay-les-Roses, nie może zakończyć się na odmianach jednej epoki i musi kontynuować opowiadaną historię o ewolucji róży. Dlatego też należy wprowadzać do rosarium nowe odmiany, obecnie kreowane, aby w przyszłości przedstawić je potomnym, bo dla nich będą one historią.

Uznano, że konieczne jest zastanowienie się nad przyszłością kolekcji w l'Hay-les-Roses, którą należy uzupełnić w odmiany dawne, ale i te obecnie hodowane, aby kontynuować tradycję. Doprowadziło to do powołania stowarzyszenia Amis de la Roseraie, które propaguje współczesne cele rosarium i działa w zakresie trzech bloków tematycznych:

- wzbogacanie starych odmian sprzed 1950 roku,
- uzupełnianie odmian botanicznych,
- wprowadzanie nowych róż przedstawiających ich jakość lub innowacyjność.

Rosarium doskonale wpisuje się w otaczający je krajobraz, zachowano jego pierwotny układ, rozplanowanie, granice, dlatego też niemożliwe jest wprowadzenie

⁵¹ L. Mailliet, *Memoires de Roses. La Roseraie de Jules Gravereaux 1894-1916*, S.C.I.L., Paris 1994, 20.

większej ilości róż. Często pojawiały się propozycje powiększenia rosarium kosztem otaczającego go parku. Jednak ze względów kompozycyjnych oraz społecznych jest to niemożliwe. Dlatego też pojawia się propozycja stworzenia nowego rosarium w parku Lilas na wyżynie Vitry-sur-Seine. Rosarium to miałoby być kontynuacją kolekcji róż z rosarium w l'Hay-les-Roses, zachowując pierwotne założenia kompozycyjne, elegancję i reprezentacyjność, ale ze współczesnym układem, tak aby – mimo niewielkich różnic – sąsiedztwo rosariów nie powodowało negatywnych porównań. Wyżyna Vitry-Thiais jest doskonałym miejscem do ekspozycji odmian róż parkowych lub okrywowych, które obecnie nie mogą być eksponowane w l'Hay-les-Roses ze względu na brak przestrzeni. W nowym miejscu na znacznie bardziej rozległej przestrzeni dodatkowo zostaną podkreślone walory krajobrazowe tych odmian.

Dyrekcja Terenów Zieleni i Krajobrazu Departamentu Val-de-Marne (*Direction des Espaces Verts et du Paysage de Département du Val-de-Marne*) za główny cel postawiła sobie, aby rosarium w l'Hay-les-Roses było uznawane przez społeczność naukowców i praktyków za kolekcję konserwatorską róż. Dlatego też do podstawowych zadań należy:

- zwiększenie tempa odnowy rabat różanych, co pozwoli uzyskać zdrową kolekcję na odpowiednim poziomie sanitarnym,
- ustalenie właściwego monitorowania odmian róż i ścisłe kontrolowanie nowych nasadzeń.

Odnowienie i sprawdzenie wiarygodności odmian róż będzie możliwe, gdy powstanie ogród eksperymentalny, który będzie pozostawać w bezpośrednim kontakcie z rosarium w l'Hay-les-Roses⁵².

8. PODSUMOWANIE

W związku z rozwojem hodowli róż na przełomie XIX i XX wieku, kiedy zaczęły powstawać nowe odmiany róż, w parkach i ogrodach publicznych zakładano ogrody różane, gdzie eksponowano bogate kolekcje i częstokroć nowe odmiany. Różnorodność i bogactwo kolekcji róż przyczyniły się do powstania pierwszego ogrodu poświęconego tylko tym roślinom. Francuski architekt krajobrazu Édouard François André, na zlecenie miłośnika róż Juliusza Gravereaux, tworzy nowy typ ogrodu, jakim jest ogród różany. Ogród różany o regularnym geometrycznym układzie stanowi ekspozycję róż, pokazuje ich różnorodność, a jego wizerunek dodatkowo wzbogacony jest elementami małej architektury: pergolami, kamiennymi ławami, wazami i posągami. Rosarium znaczy ważny etap w historii sztuki ogrodowej. Jest to pierwszy ogród monokulturowy, który udowadnia, że obiekt przedstawiający kolekcję roślin jednego gatunku jest ogrodem dekoracyjnym.

Rosaria zawsze przyciągały turystów, miłośników róż, ogrodników, przyczyniły się do rozwoju i popularyzacji wystaw ogrodniczych, konkursów i sympozjów tym roślinom poświęconym.

W pracy wykorzystano dokumentację Roseraie du Val-de-Marne w l'Hay-les-Roses oraz materiały autorskie i dokumentację fotograficzną, które autorka artykułu wykonała podczas badań do realizacji tematu pracy doktorskiej (2011–2013).

⁵² M. Courty-Schnapper, *La Roseraie Departementale a l'Hay-les-Roses. Sa gestion – son avenir*, Direction Des Espaces Verts Départementaux S.G.A. – S.G.O., La Roseraie Departementale, Archiwum Rosarium, b.r.w.